

دانشگاه فرهنگیان
فصلنامه علمی تخصصی
پژوهش در آموزش مطالعات اجتماعی
دوره سوم، شماره سوم، پاییز ۱۴۰۰

تحلیل اجتماعی سازه‌های تربیت شهروندی در بین دانش‌آموزان از دیدگاه معلمان متوسطه شهر تهران

ارسال: ۱۴۰۰/۵/۱۰	ناصر کمالپور خوب ^۱
پذیرش: ۱۴۰۰/۸/۲۵	خسرو نظری ^۲ ، کبرا کمالپور خوب ^۳

چکیده

این پژوهش با هدف شناسایی مؤلفه‌های تربیت شهروندی در بین دانش‌آموزان متوسطه پسرانه شهر تهران انجام گرفت. روش اجرای تحقیق میدانی با راهبرد پیمایشی است. داده‌ها به کمک ابزار پرسشنامه محقق‌ساخته از ۲۱۰ نفر از معلمان شهر تهران با شیوه نمونه‌گیری خوشه‌ای چندمرحله‌ای و تصادفی ساده جمع‌آوری شد. با توجه به هدف پژوهش از تحلیل عامل اکتشافی برای تجزیه و تحلیل داده‌ها و شناسایی مؤلفه‌های زیربنایی استفاده شد. تحلیل داده‌های پژوهش با استفاده از تحلیل عامل اکتشافی و به کمک آزمون kmo و ضریب بارلت تائید شد ($p \geq 0.05$). این ضریب نشان می‌دهد که، هم همانی بودن ماتریس رد شد و هم متغیرها امکان کاهش به حداقل عامل‌ها را داشتند. در نهایت متغیرهای مورد بررسی به ۶ عامل کاهش پیدا کردند که در مجموع با فراوانی تجمعی ۵۵/۵۴ توانستند واریانس کل متغیرها را تبیین کنند. این عامل‌ها به ترتیب اولویت در مؤلفه‌های اعتماد و مسئولیت‌پذیری

---

۱ - دانش‌آموخته دکتری جامعه‌شناسی سیاسی، مدرس دانشگاه فرهنگیان، پردیس شهید مفتاح، این مقاله برگرفته از رساله دکتری نگارنده با عنوان «تحلیل جامعه‌شناختی نسبت شهروند مطلوب در اسناد رسمی و واقعیت اجتماعی مدرسه» است kamalpour76@gmail.com

۲ - استادیار دانشگاه فرهنگیان، پردیس شهید چمران، تهران

۳ - دانش‌آموخته کارشناسی ارشد حسابداری، دانشگاه آزاد اسلامی، گچساران

با مقدار ویژه (۶/۰۱۲)، تعهد دینی و سازمانی با مقدار ویژه (۲/۰۷۲)، هنجارپذیری اجتماعی با مقدار ویژه (۱/۶۵۷)، نقش آفرینی فعالانه با مقدار ویژه (۱/۵۰۰)، منتقد با مقدار ویژه (۱/۴۱۶) و آگاهی تربیتی راهبردی با مقدار ویژه (۱/۲۲۶) نام گذاری و مشخص شد. از این رو می توان گفت که دانش آموزان بیشترین نقش و یادگیری شهروندی خود را در مؤلفه‌ی اعتماد و مسئولیت پذیری به عنوان عامل اول با واریانس (۲۴/۰۴۹) نشان دادند.

کلیدواژه‌ها: تربیت شهروندی دانش آموزان، معلمان، مؤلفه‌های شهروندی، تحلیل عامل اکتشافی

مقدمه

هر جامعه‌ای برای تداوم الگو و ارزش‌های خود نیازمند برخورداری از نیروها و کنشگران مسئول، متعهد به ارزش‌ها و فعال در عرصه‌های مختلف، سیاسی، اجتماعی می‌باشد. دولت‌ها و نظام‌های رسمی برای دستیابی به چنین شهروندان تابع و پایبند به محورهای ایدئولوژی مورد پذیرش خود، نیازمند کارگزاران و متریان متعهد و فعال در اجرا و انتقال برنامه‌ها و استراتژی‌های خواسته‌شده می‌باشند. برای این منظور سرمایه‌گذاری‌های خود را در سه حوزه برنامه‌ریزی برای آماده‌سازی، شناسایی مهارت-ها، توانایی‌ها و خواسته‌های تربیت‌شوندگان و در اختیار داشتن مربیان معتمد و همفکر خود عملیاتی می‌کنند. کلمن^۱ (۱۹۶۱) جامعه‌شناس آمریکایی عنوان می‌کند که هر چه در دولت هست در مدرسه است و هر چه می‌خواهید در دولت وارد کنید در مدرسه وارد کنید (کلمن به نقل از شارع پور، ۱۳۹۴: ۳۶). دولت‌ها انتقال خواسته‌های خود را از طریق معلمان به‌عنوان رابطانی همفکر و معتمد بین نظام رسمی حاکم و حوزه آموزش عمومی انجام می‌دهد؛ بازخورد این سرمایه‌گذاری چندجانبه را هم می‌توان در هنجارمندی شهروندان آینده و هم از طریق اظهارنظرها و سنجش ارزیابی دیدگاه‌های معلمان ارزیابی کرد. محورهای اصلی این پژوهش برای دستیابی به هدف اصلی پژوهش، شهروند و شهروندی، تربیت دانش‌آموز و معلم بود که بخش‌های مختلف بر اساس این سه مفهوم پیکربندی شده است.

شهروند: شهروند در زبان یونانی معادل کلمه *politis* و در زبان انگلیسی معادل کلمه *citizen* است (پورطهماسبی و تاجور، ۱۳۹۰: ۵)، و در مفهوم اشاره به کنشگر واجد تکالیفی دارد که باید آگاهانه، مشارکتی و فعال در راستای محقق شدن آن تکالیف اقدام کند. شهروندی نیز به فرایندی از محورها و اصولی اشاره دارد که شهروند در هنگام نقش‌پذیری و نقش‌آفرینی از خود نشان می‌دهد، و در دوره‌های تاریخی مختلف معانی، تکالیف و حقوق متفاوتی به خود دیده است. فالکس^۲ شهروندی را به عنوان نیرویی برای توزیع عادلانه منابع با استفاده از حقوق و وظایف و تعهدات در

1.colman

2.faulks

نظر می‌گیرد (فالكس، ۱۳۹۷: ۲۶ و ۱۵). ترنر^۱ توسعه مفهوم شهروندی را برآیندی از دو نگاه متفاوت محافظه‌کارانه و نگاه تحول‌گرا به شهروندان می‌داند. در نگاه محافظه‌کاران شهروندان عناصری منفعل، تابع و به دور از جامعه مدنی و واگذاری نقش‌ها و تصمیم‌ها به دولت و حاکمیت است. در دیدگاه تحول‌گرا شهروندان عناصری فعال، تأثیرگذار، پدیدآورنده‌ی سازمان‌های محلی-مشارکتی در عرصه عمومی و تشکیل‌دهنده جامعه مدنی می‌داند (ترنر، ۱۹۹۴: ۹-۳).

تربیت شهروندی: تربیت نتیجه تعامل و تأثیر چهار عامل دانش‌آموز، معلم، هدف و وسیله است. همگرایی و موفقیت این عامل‌ها به تولید و بازتولید شهروند خودگردانی می‌انجامد که نظام‌های سیاسی تداوم حیات خود در گذر زمان را مدیون و مشروط به سرمایه‌گذاری در این حوزه‌ها می‌دانند (سبحانی‌نژاد، الف، ۱۳۹۰: ۲۸۸). دورکیم^۲ شهروندی را اکتساب دانش، مهارت‌ها و ارزش‌های منتشر شده از نسل‌های بزرگسالان به نسل‌های ناپخته جهت زندگی اجتماعی تلقی می‌کند و معتقد است که مجموعه تست‌های آموزشی موردنیاز برای تربیت شهروندان در جوامع مختلف با توجه به ساختارهای اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی هر جامعه متفاوت است (همان، ۳۰۵). بدین ترتیب شهروند بودن و شهروند به حساب آمدن نیازمند فراگیری ارزش‌ها، آرزوها و خواسته‌های نظام و ایدئولوژی حاکم می‌باشد. تربیت شهروندی دانش‌آموز که عمدتاً به صورت رسمی آموزش داده می‌شود، هدفمندترین نوع تربیت شهروندی است که در ایران برای نوع خاصی از شهروند دینی-اجتماعی جامعه‌پذیر می‌شود (کمپلورخوب و همکاران، ۱۳۹۹).

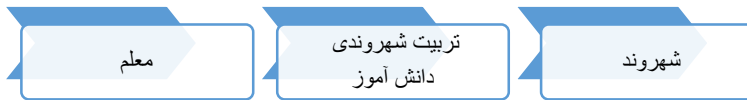
معلم: معلم به‌عنوان مهم‌ترین عنصر یاد دهنده و تربیت‌کننده نیروهای موردنیاز دولت‌های معاصر به شمار می‌رود. از این رو به‌صورت هدفمند تبدیل به نیروی وابسته و فاقد اختیار نمود پیدا می‌کند. از یک طرف حاکمیت در سیستم نظام‌یافته متناسب با خواست خود، آن‌ها را آموزش داده و مسیر فکری و کاری آن‌ها را به‌طور کامل مشخص می‌کند. از سوی دیگر باید آموخته‌های خود را به فراگیران بدون کم‌وکاست انتقال دهد. به عبارتی معلمی مجموعه فعالیت‌ها و فرایندهای تکاملی با یادگیرنده بر

---

1. Terrner

2. Dourkhim

اساس اهداف، محتوا، نیازها، منابع، زمان، فضا، راهبردها و ارزشیابی عناصر برنامه درسی است که در پی هدف و تغییر یادگیرنده است (قراملکی، ۱۳۹۶: ۲۷). با این گستره از نقش‌ها و تکالیف معلم از یک فرد شاغل به یک شاغل حرفه‌ای ارتقا می‌یابد که در تعامل با شغل خود و یادگیرنده هم باید تأمین نیازهای خود کند، هم مطلوب نظام رسمی را فراهم کند، و هم دانش‌آموزان را به‌عنوان شهروند مسئول و برخوردار از دانش و خردورز تربیت کند. نیاز نظام‌های رسمی به تضمین نسبی تداوم قدرت خود در گرو آماده‌سازی و ارتباط معنادار بین این سه حوزه برای تربیت شهروند خاص خود هستند:

نمودار ۱: مسیر تربیت شهروند

این مطالعه با توجه به اعمال، رفتار و نگرش‌هایی که دانش‌آموزان در فضای آموزشی به‌مثابه یک جامعه، از خود بروز می‌دهند و با توجه به موقعیت کاری پژوهشگر که از نزدیک با دانش‌آموزان در ارتباط است، به‌عنوان معلم تشخیص داد که معلمان در کنار آگاهی از محورها و مقوله‌های شهروندی می‌توانند بازگوکننده‌ی نوع رفتار، منش و اعمالی از دانش‌آموزان باشند که معرف مؤلفه‌های شهروندی است. در راستای این محورها پژوهشگر هدف اصلی خود که همانا شناسایی و اولویت‌بندی مؤلفه‌های تربیت شهروندی در بین دانش‌آموزان متوسطه بود را مشخص و منطبق با این هدف، پرسش اصلی پژوهش تعیین گردید:

-مؤلفه‌های اصلی تربیت شهروندی نمودیافته در بین دانش‌آموزان متوسطه شهر تهران کدام‌اند؟

پیشینه تجربی پژوهش

در حوزه میدانی هرچند پژوهش‌های کمی در گذشته پیرامون تربیت شهروندی انجام شده است که در آن‌ها واحد تحلیل و واحد مشاهده از هم جدا می‌باشند؛ اما از

پژوهش‌هایی که بیشترین سنخیت مفهومی و روش‌شناختی را با پژوهش در دست اجرا دارند، استفاده شده که در جدول زیر خلاصه تعدادی از آن‌ها ارائه می‌شود.

جدول ۱: خلاصه پژوهش‌های مرتبط با تربیت شهروندی

ردیف	عنوان و تحقیق	پژوهشگر و سال انتشار	شاخص‌ها	استنباط نگارنده از پژوهش‌های مرتبط با تربیت شهروندی
	واقعیت اجتماعی شهروندی در ایران	توسلی و نجاتی، حسیتی، ۱۳۸۳	شهریوند تاریخی و امتناع شهروندی، امکان شهروندی، ایجاد شهروندی	محورهای بررسی شده در تحقیق مذکور خصلت فرایندی و تکامل شهروند را در ایران معرفی کرده است که عمدتاً بر مبنای تحلیلی-استادی خوانشی از شهروند واقعی در ایران را ارائه کرده است درحالی‌که در تحقیق حاضر وجود مؤلفه‌های شهروندی و میزان پایبندی افراد به آن‌ها در واقعیت مورد پژوهش قرا گرفت.
داخلی	آموزش شهروندی در مدارس شهر تهران	غیاثوند، ۱۳۹۳	شهردار مدرسه، شهروند شرطی شده، واگذاری متصحب، پذیرش مسئولیت	در تحقیق غیاثوند به نوعی اعتماد به فراگیران امروز و شهروندان آینده مورد سنجش قرار گرفت که از دانش آموزان به‌متوان صاحب‌متصحب شهرداری تکالیفی از آن‌ها خواسته شد که نشان داد افراد در هنگام داشتن متصحب احساس مسئولیت اجتماعی بیشتری می‌کنند. درحالی‌که تحقیق حاضر در حال بررسی چگونگی تولید شهروندی ایده‌آل نظام رسمی فارغ از صاحب‌متصحب بودن و پست داشتن است که البته می‌تواند این را هم داشته باشد.
	اثربخشی مدرسه در توسعه شایستگی شهروندی دانش-آموزان از نظر معلمان	رزاقی و همکاران، ۱۳۹۷	نقش مؤثر مدرسه و ارتباط مدرسه، خانه، جامعه در تربیت شهروند	در این پژوهش رزاقی و همکاران تلاش کردند وضعیت تربیت شهروندی را در فضای آموزشی از نظر دو گروه معلمان و دانش آموزان موردبررسی قرار دهند. در بخشی از آن که سنجش نگرش معلمان هست به تحقیق در دست اجرا شباهت پیدا می‌کند و هر دو در پی نمود وضعیت شهروندی در بین متربیان از نظر مریبانی ارزیابی می‌شود.
	تربیت شهروندی اسلامی	کیسانی، فراهانی، ۱۳۹۲	مردم‌سالاری دینی، شایسته‌سالاری، ارزشمند بودن، هدفمند بودن، نوع‌دوستی	تحقیق شهروند دینی و شکل‌گیری آن نزدیک‌ترین نوع تخصص‌ها نسبت به ساختار مسلط بر نظام رسمی و عمومی جمهوری اسلامی است. اما همانند اکثر تحقیقات پیرامون مقوله شهروند مطلوب به سنجش نگرش از جامعه محدودی با شاخص‌های شناخته‌شده کمی انجام گرفت درحالی‌که تحقیق در دست اجر ضمن آگاهی از مطلوب‌های شهروندی به لحاظ رسمی پایبندی این اصول را در عمل و در بین دانش آموزان بررسی می‌کند.

از معبود تحقیقات خارجی است که به بررسی نقش مذهب در ساختن شهروند توجه دارد و پیشنهاد می‌کند که در جامعه موردبررسی (سنگاپور) دستیابی به فهم درستی از شهروندی بدون لحاظ کردن نقش مذهب امکان‌پذیر نیست چراکه شهروندان تلاش دارند که اعمالشان را با ترازویی به نام مذهب بسنجند. عاملی که در ایران هم در عمل نظام رسمی و هم در بین طیف عظیمی از مردم نمایان است.	Multidimensional citizen, religious citizen	Ton, ۲۰۰۷	Islam and Citizenship Education in Singapore	خارجی
این تحقیق شاخص سازی مشارکت در بین شهروندان شکل‌های متفاوتی از شهروندان را ارائه می‌دهد که به سمت نقادی یا اعتماد به حاکمیت و انجام فعالیت‌های خودخواسته استدیکایی و شورایی را به‌عنوان رسالت اصلی خود در جایگاه شهروندی‌شان معرفی می‌کند. تحقیق در دست اجرا نسبت نزدیکی یا دوری شهروندان آینده ارزیابی می‌کند.	Duty-oriented citizen, independent citizen, critical citizen	Dalton ۲۰۰۶	Norms of citizenship and political participation	
از مهم‌ترین تحقیقات نهادهای فراملی و اتحادیه‌ای می‌باشد که در آن تلاش شد رابطه زندگی فردی و اجتماعی شهروندان اروپایی را در ایجاد گفته‌شده و رابطه آن‌ها را با توسعه اجتماعی اقتصادی بررسی کنند که نتایج آن نشان داد که بین آن‌ها رابطه مستقیمی وجود دارد که هرچه شهروندان فعال‌تر باشند توسعه بیش‌ازپیش به دست خواهد آمد.	Active citizenship, political life, civil society, social life, social values	Huskins and Mashri, ۲۰۰۹	Assessment of active citizenship in Europe	
پالوما صریحاً اشاره دارد که شکل‌گیری شهروندی و پیاده کردن برنامه‌های دولت‌ها در زمینه حقوق شهروندی شدیداً تحت تأثیر یاورهای معلمان به این اصول و میثاتی می‌باشد؛ چراکه اگر یاور نداشته باشند هرچه آن‌ها در تمامی مراحل از طراحی تا اجرا و	Teaching performance ; teachers' beliefs,	Paloma , 2010	The role of epistemological training and	

یا در نظر گرفتن حقوق و انتظارات شهروندانش آماده‌سازی شهروندی میسر نخواهد شد. در تحقیق حاضر نیز اساس تحلیل‌های استادی بخصوص سبب تحول پدیدارین به مملکت به‌عنوان مربیان باید مجهز به ابزارهای دین، اخلاقی و فرهنگ اسلامی باشند تا بتوانند شهروندی دینی و مبتنی بر موازین اسلامی تربیت کنند.	active citizenship		cognitive methods of teachers	
تحقیق کالیو نیز معتقد به‌نوعی شهروند ساختاری از بالا به پایین است که به دلیل فقر شهروندان دولت بر اساس حقوق شهروندی موظف به تأمین نیازها و همچنین رشد و حتی وادار کردن افراد به مشارکت و نقش‌آفرینی در محیط اجتماعی است	Citizen in need, poverty Citizenship Citizen rights	Kalio, ۲۰۱۶	Politics, Citizenship and Law (Book)	

مبانی نظری

اندیشمندان بنا بر نوع نگاه خود و حتی زمان و مکانی که زیست می‌کنند، مؤلفه‌هایی را برای شهروندی مطرح کردند. مینکلر^۱ (۱۹۹۸) شاخص‌هایی مانند احساس تعهد، ترقی‌طلبی، تبعیت از قانون و توجه به نفع عمومی را به‌عنوان مؤلفه‌های اساسی

شهروندی دانسته است. توماس. دی. اس^۱ (۲۰۰۴) تعاون، همکاری و دانایی محوری؛ می‌هوپی لئو^۲ (۲۰۰۱) آراستگی شخصی، دانش محوری محلی، ملی و جهانی، سخت-کوشی، تبعیت از قانون، نوع دوستی و مشارکت را از مؤلفه‌های شهروندی عنوان کردند. فالکس (۲۰۰۰) مسئولیت‌پذیری، کل‌نگری، احترام به اصول اخلاقی و صاحب تفکر انتقادی، توجه به نفع عمومی، مشارکت در زمینه‌های سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی، درک نیازها و نگرش‌های دیگران و رفتار متعهدانه را به‌عنوان مؤلفه‌های اساسی شهروندی در نظر می‌گیرند (سبحانی‌نژاد و منافی ج، ۱۳۹۰: ۲۹۱). فصل مشترک تمامی مؤلفه‌های شهروندی اشاره به کنشگری دارد که به‌صورت پویا و فعال نسبت به خود اجتماعی، محیط اجتماعی و پدیده‌های اجتماعی سنتزی آگاهانه و هدفمند داشته باشد. به‌طور عام مهارت‌هایی چون توان ارتباط برقرار کردن، جامعه‌پذیر شدن و جامعه‌پذیر کردن، تلاش برای تغییر و رسیدن به وضعیت بهتر، برخوردار از حس دگرخواهی و شهروند ایرانی به‌طور خاص برخوردار از باورهای معتقد به ایدئولوژی انقلابی و پایبند به اصول دین اسلام و هنجارهای اجتماعی مرتبط با آن از مهم‌ترین مؤلفه‌های شهروندی هستند. همچنین صاحب‌نظران دیگری چون هیوود^۳ (۱۳۹۶)، هریسون و بوید^۴ (۱۳۹۵)، راش^۵ (۱۳۹۱)، نش^۶ (۱۳۹۴) مؤلفه‌ی سیاسی بودن و انتخاب‌گر را برای شهروندی مفهوم‌سازی کردند. نظریه‌پردازان دیگری نیز پیرامون مؤلفه‌های شهروند ارائه نظر کردند که خلاصه برخی از آن‌ها در جدول زیر ارائه می‌شود.

-
- 1.Tomas.D.S
  - 2.ME. HO. Leo
  - 3.Hewood
  - 4.Harisson & Boyed
  - 5.Rush
  - 6.Nash

جدول ۲: محورهای نظری نظریه پردازان و استنباط پژوهشگر از آن‌ها در ارتباط با مقوله‌های شهروندی

استنباط نگارنده از سازه‌های نظری مرتبط با مقوله‌ی شهروندی	شاخص‌ها	نظریه‌پردازان	
شهروندان در جوامع قطاعی مبتنی بر همبستگی مکانیکی تحت الزام‌های وجدان جمعی و باور به آن‌ها مطلوب به شمار می‌آیند در صورتی که در جوامع پیچیده تحت نوعی تقسیم‌کار و توانایی قرار گرفتن در یک فراگرد اجتماعی تخصصی‌شده از میان حجم و تراکم جمعیتی و اخلاقی شهروند بهنجار شمرده می‌شوند.	همبستگی خودبه‌خودی، همبستگی اندامی	دورکیم	کلاسیک‌ها
حقوقی مانند آزادی عقیده، مذهب، شغل، سندیکایی، گردهمایی، مالکیت، آموزش همگانی، برابری قانون و عدالت اجتماعی از مهم‌ترین اصول و مبانی مورد انتظار و مطلوب شهروند می‌باشد نوعی دیگر از انتظارات شهروند در سه حوزه حقوق مدنی (آزادی، عقیده و عضویت اجتماعی)، حقوق مشارکت (حق رأی، انتخاب حاکم و حاکمیت)، حق رفاه (بهداشت، امنیت و نیازهای مادی و عاطفی)	حقوق قانونی، حقوق سیاسی، حقوق اجتماعی	مارشال ^۱	
شهروندان در چارچوب قواعدی و بر اساس منابعی در راستای زمان و مکان دست به عمل می‌زنند. اما کاملاً تابع نیستند بلکه داری خودمختاری نسبی هستند. هم می‌سازند و ساخته می‌شوند و اختیارشان آگاهانه است	ساختاربندی، عملکرد اجتماعی	گیدنز ^۲	
شهروند در یک فراگرد مباحثه‌ای اعلام وجود می‌کند. چون شهروندان در یک گفتگوی متقابل، اصیل و تحریف‌نشده و با استدلال هم جایگاه خود را می‌یابند هم بخشی از قدرت را به صورت مشروع تفویض می‌کنند و هنجارها و اصول طراحی شده بر اساس توافق طرفینی است پایبندی به آن‌ها شکل مطلوبی از شهروند سازگار و بهنجار را می‌آفریند.	اجماع سازگاری گفتگوی متقابل، ارتباط ناب، مشروع سازی، عمل به خواست عمومی	هابرماس ^۳	معاصرین

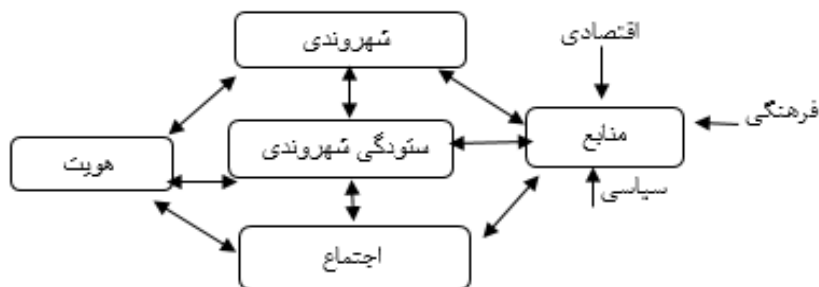
- 1.Marshall
- 2.Gidinke
- 3.Habermas

متأخرین	هتر ^۱	آگاهی، نگرش، مهارت	شهروند طی فرایندی و به کمک عواملی تبدیل به سوژه می‌شود. این تغییر ساختاری امری اکتسابی است. از آن رو اکتسابی است شهروند را در فرایند تبدیل کردن یا شدن به سوژه‌ای نقش‌پذیر در یک صورت مستقیم یا غیرمستقیم آموزش داده و در همان ساختار و مبانی هنجارمند متناسب با خواست حاکمیت یا جمع را به دست می‌آورد
ترنر	شهروند جامعه‌شناختی، هویت، منابع، شهروند خوب	شهروند حق حیات دارد، شهروند برای اعمال نقش نیازمند برخورداری از منابعی (اقتصادی، فرهنگی، سیاسی) است، شهروند نیازمند محترم شمردن رسوم و ارزش‌هایش است،	شهروند حق حیات دارد، شهروند برای اعمال نقش نیازمند برخورداری از منابعی (اقتصادی، فرهنگی، سیاسی) است، شهروند نیازمند محترم شمردن رسوم و ارزش‌هایش است،
تیلی ^۲	سیاست عمومی، مشارکت سیاسی، یکسان‌سازی دسترسی	شهروندسازی یک فراگرد از بالا به پایین است که حاکمیت‌ها بسته به باز یا انسداد بودن قدرت حدود و ثغور آن‌ها را تعیین می‌کنند. هرچه حاکمیت‌ها قدرتش را محدود کرده، نیروهای نهادی مذهبی خودسر خود را کنترل و در مقابل تشکل‌های مدنی و راه‌های دستیابی افراد را به صورت برابر به اطلاعات را گسترش دهند زمینه شکل‌گیری شهروند فعال را فراهم کرده‌اند	شهروندسازی یک فراگرد از بالا به پایین است که حاکمیت‌ها بسته به باز یا انسداد بودن قدرت حدود و ثغور آن‌ها را تعیین می‌کنند. هرچه حاکمیت‌ها قدرتش را محدود کرده، نیروهای نهادی مذهبی خودسر خود را کنترل و در مقابل تشکل‌های مدنی و راه‌های دستیابی افراد را به صورت برابر به اطلاعات را گسترش دهند زمینه شکل‌گیری شهروند فعال را فراهم کرده‌اند

همان‌گونه در جدول ۱ آمد، شهروند و شهروندی از مباحث مهم میان اندیشمندان کلاسیک، معاصرین و متأخرین است که هر کدام از زاویه‌ای پیرامون آن نظریه - پردازی کردند؛ اما به علت محدودیت مقاله دیدگاه‌های یکی از نظریه‌پردازی که در حال حاضر تأثیر زیادی در روشن شدن دامنه مفهومی و ابعاد واقعی شهروند و شهروندی دارد، مورد واکاوی قرار گرفت.

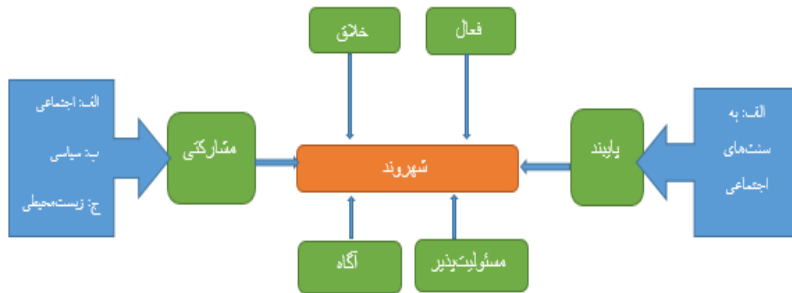
مدل شهروندی ترنر (۱۹۹۹): برایان ترنر یکی از جامع‌ترین الگوهای جامعه‌شناختی را در مقوله‌ی شهروندی ارائه کرد. شهروندی از نگاه او به مجموعه حقوق و وظایفی است که به افراد هویت قانونی و رسمی اعطا می‌کند. مدل جامعه‌شناختی شهروندی او دربرگیرنده نهادهای شهروندی، هویت، اجتماع، شهروندی اجتماعی و دسترسی به منابع است.

- 1.Hetter
- 2.Tily

نمودار ۲: مدل جامعه‌شناختی شهروندی ترنر منبع: (ترنر، ۲۶۵:۱۹۹۹)

در دیدگاه ترنر شهروند برای اعمال قدرت و رسیدن به جایگاهی که ستودگی شهروندی را داشته باشد، نیازمند توانایی‌ها و معرفت بیرونی در ابعاد شهروندی، هویت، اجتماع و مدیریت منابع است که باید در بستر عمومی داشته باشد و برای آن تلاش کند و بداند که در این فرایند واجد حقوق و متضمن وظایفی است. وقتی حقوق قانونی و تعهدات به‌عنوان موقعیت رسمی، نهادینه می‌شود، شایستگی رسمی برای واگذاری منابع کمیاب در جامعه به مردم اعطا می‌شود. شهروندی نیز بر دسترسی افراد و گروه‌ها به منابع کمیاب به‌عنوان نیروی نظارت‌کننده ایفای نقش می‌کند. این منابع نه تنها شامل منابع اقتصادی بلکه دربرگیرنده منابع فرهنگی و سیاسی است که از سه نوع حق اقتصادی، فرهنگی و سیاسی نیز برخوردار است. بر مبنای مبانی نظری و مؤلفه‌هایی که از مطالعات تجربی استخراج شد، شهروندی به‌عنوان سوزهای که امکان تولید شدن، تولید کردن و کنشگری است، استفهام شد. بر این مبنا، کنشگری را که بتوان به‌عنوان شهروند شناخت، دارای ویژگی‌هایی چون فعال، خلاق، مشارکتی، مسئولیت‌پذیر، پایبند، آگاه است در قالب الگوی زیر مدل-سازی می‌شود.

نمودار ۳: مدل مفهومی شهروندی

بر مبنای این مدل، شهروند مطلوب با مؤلفه‌ها و ویژگی‌های اصلی چون مشارکتی (با محورهای فرعی سیاسی، اجتماعی، زیست‌محیطی)، خلاق، فعال، پایبند (با محورهای فرعی دینی و پایبندی به سنت‌های اجتماعی)، مسئولیت‌پذیر و آگاه شناخته می‌شود. در دوران معاصر هر کنشگر فردی و اجتماعی که برخوردار از چنین ویژگی‌ها و مهارت‌هایی باشد می‌توان گفت که شهروند واقعی و ایده‌آل است. هرچند که بخشی از این حوزه‌ها مانند پایبندی دینی عمومیت کمتری در جوامع امروز دارند.

روش پژوهش

این مطالعه از نوع مطالعات کمی است که به روش توصیفی-تحلیلی و بر پایه راهبرد پیمایش انجام شده است. برای گردآوری داده‌ها از پرسشنامه بسته استفاده شده است. اعتبار پرسشنامه و همبستگی درونی متغیرها و عامل‌ها با تحلیل عامل تأیید شد ($p \leq 0.05$ و $\chi^2 = 1586/65$). پایایی پرسشنامه نیز با آلفای کرونباخ به دست آمد که میزان آن برابر با ۰.۸۲ در سطح بالایی به دست آمد.

جامعه آماری در این پژوهش، تمامی معلمان مرد متوسطه (اول و دوم) شهر تهران بودند که به‌عنوان واحد مشاهده انتخاب گردید. در واقع در این مطالعه با توجه به اهداف پژوهش واحد مشاهده از واحد تحلیل تفکیک گردید. در همین رابطه معلمان به‌عنوان واحد مشاهده (مراجعه) و دانش‌آموزان به‌عنوان واحد تحلیل انتخاب شدند. نمونه‌ها با روش نمونه‌گیری خوشه‌ای چندمرحله‌ای و تصادفی ساده انتخاب شده‌اند. بدین‌صورت که ابتدا شهر تهران را به ۵ بلوک شمال، جنوب، مرکز، شرق و غرب

تقسیم و از هر بلوک یک منطقه انتخاب شد. در ادامه از هر منطقه دو ناحیه و از هر ناحیه سه مدرسه انتخاب گردید. سپس از هر مدرسه ۷ معلم انتخاب شد که در پایان و بعد از حذف نمونه‌های مخدوش، ۲۱۰ نفر از معلمان به‌عنوان نمونه نهایی انتخاب شدند. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از جداول فراوانی جهت شناسایی توزیع فراوانی ویژگی‌های دموگرافیک نمونه‌ها استفاده شد. با توجه به اینکه هدف این پژوهش شناسایی، کاهش متغیرها و ایجاد ساختار جدیدی از عامل‌های مشاهده نشده بر اساس متغیرهای مشاهده شده می‌باشد از روش تحلیل عامل اکتشافی برای تجزیه و تحلیل داده‌ها استفاده شد. بر این اساس و با توجه به استنباط نظری پژوهشگر متغیرهایی که مقدار بار عاملی آن‌ها بالای ۰.۴۰٪ باشد در تحلیل باقی مانده و در ساختار جدیدی نام‌گذاری شدند. این عوامل با توجه به اشتراک مفهومی که بین متغیرهایی که بر روی آن‌ها بار شدند به ترتیب اولویت و اهمیت با عناوین: اعتماد و مسئولیت‌پذیری، تعهد دینی و سازمانی، هنجار‌پذیری اجتماعی، نقش‌آفرینی اجتماعی، منتقد و آگاهی تربیتی راهبردی نام‌گذاری شد.

یافته‌ها

آنالیز توصیفی توزیع فراوانی داده‌ها: با توجه به اینکه این پژوهش به دنبال شناسایی عوامل زیربنایی تربیت شهروند از نظر معلمان بوده است. پس اینکه مقوله‌ها تربیت شهروندی از تحقیقات گذشته، دیدگاه صاحب‌نظران و اسناد مرتبط با تربیت شناسایی شد. سپس به کمک تحلیل عامل اکتشافی، مؤلفه‌های شهروندی که در بین دانش‌آموزان نمود پیدا کرده است، به‌عنوان عوامل زیربنایی شناسایی و تحلیل شد. از آنجایی که در این روش برای تقلیل داده‌ها به عوامل اصلی و ایجاد ساختار جدیدی از متغیرها و عوامل، با محدودیت‌هایی مواجه است که در هر شرایطی امکان استفاده از آن وجود ندارد (منصورفر، ۱۳۹۳: ۲۶۴. حبیب‌پور و صفری شالی، ۱۳۹۵: ۴۸۸). از این‌رو ابتدا برای شناسایی داده‌هایی که شایستگی لازم برای تحلیل را داشته باشند، از آزمون کرویت بارتل و ضریب kmo استفاده شد. نتایج تجزیه و تحلیل، ابتدا در جداول فراوانی نمونه‌های مورد مشاهده سپس جداول تحلیل عامل اکتشافی ارائه شد.

جدول ۳: توزیع فراوانی محل تولد پاسخگویان

محل تولد	فراوانی	درصد	میانگین	واریانس	انحراف معیار
تهران	۱۲۰	۵۷,۱	۱,۵۹	۵۶٪	۷۵.
سایر شهرستانها	۵۶	۲۶,۷			
روستا	۳۴	۱۶			
کل	۲۱۰	۱۰۰			

بر مبنای یافته‌های جدول ۳ فراوانی محل تولد نمونه مورد مطالعه با میانگین ۱,۵۹ و واریانس ۵۶٪ بیشترین تعداد نمونه متولد تهران با ۱۲۰ نفر معادل (۵۷٪) و کمترین تعداد نمونه مورد متولد روستا با ۳۴ نمونه معادل (۱۶٪) می‌باشد.

جدول ۴: توزیع فراوانی مدرک تحصیلی پاسخگویان

مدرک تحصیلی	فراوانی	درصد	میانگین	واریانس	انحراف معیار
دیپلم	۱	.۵	۳,۴۵	.۴۳	.۶۵
فوق دیپلم	۵	۲,۴			
کارشناسی	۱۱۴	۵۴,۳			
کارشناسی ارشد	۷۹	۳۷,۶			
دکترای	۱۱	۵,۲			
کل	۲۱۰	۱۰۰			

بر مبنای یافته‌های جدول ۴ فراوانی مدرک تحصیلی نمونه مورد مطالعه با میانگین ۳,۴۵ و واریانس ۳,۳۵ و انحراف معیار ۰,۶۵ بیشترین تعداد نمونه دارای مدرک تحصیلی کارشناسی با ۱۱۴ نفر معادل (۵۴,۳٪) و کمترین تعداد نمونه دارای مدرک تحصیلی دیپلم با تنها یک نمونه معادل (۰,۵٪) می‌باشد.

جدول ۵: توزیع فراوانی سابقه تدریس پاسخگویان

انحراف معیار	واریانس	میانگین	درصد	فراوانی	سابقه (به سال)
۱,۸۳	۳,۳۵	۵,۰۴	۵,۲	۱۱	کمتر از ۵
			۸,۱	۱۷	۱-۶
			۶,۷	۱۴	۱۱-۱۵
			۱۴,۳	۳۰	۱۶-۲۰
			۱۹	۴۰	۲۱-۲۵
			۱۶,۷	۳۵	۲۶-۳۰
			۳۰	۶۳	۳۰ سال یا بیشتر
			۱۰۰	۲۱۰	کل

بر مبنای یافته‌های جدول ۵ فراوانی سابقه تدریس نمونه مورد مطالعه با میانگین ۵,۰۴ و واریانس ۳,۳۵ و انحراف معیار ۱,۸۳ بیشترین تعداد دارای سابقه تدریس ۳۰ سال به بالا با ۶۳ نفر معادل (۳۰٪) و کمترین تعداد نمونه دارای سابقه کمتر از ۵ سال با ۱۱ نفر معادل (۵,۲٪) می‌باشد.

نتایج تحلیل‌های عاملی

بر مبنای نتایج تجزیه و تحلیل ۲۷ گویه مورد آزمون قرار گرفت که نتایج تحلیل عاملی برای شناسایی عامل‌های زیربنایی مورد آنالیز قرار گرفته است. در نهایت ۲۵ گویه در مدل باقی مانده‌اند. بر اساس نتایج آزمون کیزر-میر-اولکین (kmo) برابر با (۰,۸۰۳) نشان می‌دهد که می‌توان داده‌های موجود را به عامل‌های پنهانی تقلیل داد؛ و نتایج آزمون کرویت-بارتلت در سطح خطای کوچک‌تر از ۰,۰۵ $\chi^2 = ۱۵۸۶/۶۵$ معنادار است ($p \geq ۰,۰۵$). نتایج نشان می‌دهد که می‌توان همانی بودن ماتریس همبستگی متغیرها را رد کرده و بر اساس همبستگی بین متغیرها و معنای انضمامی آن‌ها ساختار جدیدی ارائه کرد. به عبارتی می‌توان از روش تحلیل عاملی برای بررسی و تقلیل عوامل تربیت شهروندی مطلوب استفاده کرد.

بر اساس معیار نظری پژوهشگر گویه‌هایی که مقدار بار عاملی متغیری که بتوانند هم‌زمان (۴۰٪) از واریانس یک عامل در کنار سایر متغیرها را پوشش دهد، در مدل باقی ماندند. گویه‌های باقی‌مانده در شش عامل بار شدند که این شش عامل متغیرهای مکنون را شکل دادند. پژوهشگر با توجه به وجه اشتراک این متغیرها و واریانس مشترک آن‌ها متغیرهای مکنون را نام‌گذاری مجدد کرده است. این شش عامل در کل توانستند با فراوانی تجمعی ۵۵/۵۴ درصد از واریانس کل گویه‌های مربوط به تربیت شهروند را تبیین کنند. بر اساس نتایج سهم و مقدار ویژه عامل‌ها، عامل اول با سهم ۲۴/۰۴۹ درصد و مقدار ویژه ۶/۰۱۲ بیشترین، و عامل ششم با سهم ۴/۹۰۴ و مقدار ویژه ۱/۲۲۶ درصد کمترین سهم را در تبیین واریانس متغیرها داشتند. برای چرخش عاملی و دستیابی به ساختار جدید از روش واریماکس استفاده شده است که نتایج تحلیل‌ها در جداول زیر ارائه می‌گردد.

جدول ۶: نتایج آزمون kmo و ضریب بار تلت

۸۰۳	آزمون کلیزر-مایر-اولکین
۱۵۸۶/۶۵	ضریب کرویت بار تلت
۳۰۰	درجه آزادی
.۰۰۰	درجه معناداری (sig)

جدول ۷: نتایج تحلیل عامل‌ها با سهم و مقدار ویژه

اولویت	مقدار ویژه	واریانس	فراوانی تجمعی
۱	۶/۰۱۲	۲۴/۰۴۹	۲۴/۰۴۹
۲	۲/۰۷۳	۸/۲۹۳	۳۲/۳۴۲
۳	۱/۶۵۷	۶/۶۲۸	۳۸/۹۷۰
۴	۱/۵۰۰	۶/۰۰۰	۴۴/۹۷۰
۵	۱/۴۱۸	۵/۶۷۱	۵۰/۶۴۱
۶	۱/۲۲۶	۴/۹۰۴	۵۵/۵۴۵

بعد از مشخص شدن حداقل عامل‌هایی که بیشترین واریانس متغیرها را تبیین می‌کنند. مقدار بار عاملی هر متغیر بر روی عامل مربوطه بعد از چرخش عامل‌ها به دست آمد که نتایج آن در جدول زیر آمده است.

جدول ۸: ماتریکس همبستگی بین گویه‌ها و عامل‌ها به روش چرخش عاملی
واریماکس/میزان اشتراک

میزان اشتراک	بار عاملی	متغیر	عامل	ردیف
۱۶۲۵	٪۷۰	محیط شاداب مدرسه	اعتماد و مسئولیت‌پذیری	۱
۱۵۷۹	٪۶۶	محیط خلاق مدرسه		
۱۴۹۵	٪۴۲	شیوه تربیتی مفید مدرسه		
۱۵۸۳	٪۵۰	احساس وظیفه در مدرسه		
۱۵۲۴	٪۵۱	حفظ اموال عمومی		
۱۶۰۳	٪۶۰	حفظ محیط‌زیست		
۱۵۲۲	٪۶۵	تمایل به کارگروهی		
۱۶۰۷	٪۶۳	خواندن نماز	تعهد دینی و سازمانی	۲
۱۴۱۷	٪۴۷	احترام به شعائر دینی		
۱۶۱۶	٪۷۵	شرکت در مناسبت‌های اجتماعی		
۱۵۳۵	٪۵۶	مشارکت در تشکل‌های مدرسه		
۱۶۰۸	٪۷۴	عضویت در بسیج		
۱۶۰۹	٪۶۷	رعایت قوانین مدرسه	هنجار اجتماعی	۳
۱۶۲۰	٪۶۹	رعایت هنجارهای کلاسی		
۱۵۶۲	٪۵۹	تقید به سنت‌های اجتماعی		
۱۴۹۱	٪۵۰	مخالف تفکیک جنسیتی مشاغل		
۱۶۱۹	٪۷۲	فعالیت غیردرسی فعال‌تر	نقش‌آفرینی فعالانه	۴
۱۶۶۰	٪۶۸	کمک فعالانه به عوامل مدرسه		
۱۲۸۲	٪۴۷	دفاع فعالانه از حقوق خود		
۱۵۴۰	٪۶۵	نقد معلم	منتقد	۵
۱۶۷۰	٪۷۳	نقد سیستم آموزشی متمرکز		
۱۴۱۶	٪۶۳	الگوپذیری از فضای مجازی		
۱۵۰۷	٪۷۰	آگاهی معلمان از سند تحول		
				۶

۱/۵۹۷	٪۵۶	پیروی آگاهانه دانش‌آموزان از الگوهای تربیتی رسمی	آگاهی راهبردی تربیتی
۱/۵۷۹	٪۵۷	کمک به عوامل آموزشی و ارائه راهکار	

بر مبنای نتایج جدول فوق، عامل اول بیشترین واریانس از تعداد متغیرها را تبیین کرد. همچنین در واریانس مشترک متغیرهای نقد سیستم آموزشی متمرکز ($h^2=٪۶۷۰$)، کمک به عوامل مدرسه ($h^2=٪۶۶$) و پذیرش محیط شاداب مدرسه ($h^2=٪۶۶$) به ترتیب بیشترین واریانس را داشتند که توسط کلیه عوامل نهایی تبیین شده است و متغیرهای توانایی دفاع از حقوق خود ($h^2=٪۲۸۲$)، الگوپذیری از فضای مجازی ($h^2=٪۴۱۶$) و احترام به شعائر دینی ($h^2=٪۴۱۷$) به ترتیب کمترین واریانس مشترکی را داشتند که به وسیله عوامل نهایی تبیین شدند.

عامل اول- اعتماد و مسئولیت‌پذیری: متغیرهایی که در عامل اول قرار گرفتند عبارت‌اند از محیط شاداب مدرسه، محیط خلاق مدرسه، شیوه تربیتی مفید مدرسه، احساس وظیفه در مدرسه، حفظ اموال عمومی، حفظ محیط‌زیست و تمایل به کارگروهي؛ بنابراین با توجه به منطبق نام‌گذاری متغیر مکنون با عنوان اعتماد به محیط آموزشی و مسئولیت‌پذیری اجتماعی نام‌گذاری شده است که مقدار ویژه آن برابر با ($۶/۰۱۲$) و بیشترین نقش را در تبیین واریانس متغیرها دارد ($۲۴/۰۴۹$). همچنین متغیر محیط شاداب مدرسه با بار عاملی (٪۷۰) بیشترین و متغیر شیوه تربیتی مفید مدرسه (٪۴۲) کمترین بار را روی این عامل دارند.

عامل دوم- تعهد دینی و سازمانی: متغیرهایی که در این عامل قرار گرفتند عبارت‌اند از خواندن نماز، احترام به شعائر دینی، مشارکت در مناسبت‌های اجتماعی، مشارکت در تشکل‌های مدرسه و افتخار به عضویت در بسیج؛ بنابراین با عنوان تعهد دینی و سازمانی نام‌گذاری شده است. که مقدار ویژه آن $۲/۰۷۲$ و بیشترین نقش را در تبیین واریانس متغیرها دارد ($۸/۲۹$). همچنین متغیر شرکت در مناسبت‌های اجتماعی با بار عاملی (٪۷۵) و متغیر احترام به شعائر دینی با بار عاملی (٪۴۷) کمترین بار را بر روی این عامل داشتند.

عامل سوم-هنجارپذیری اجتماعی: متغیرهایی که در این عامل قرار گرفتند عبارت‌اند از رعایت قوانین مدرسه، رعایت هنجارهای کلاس، تقید به سنت‌های اجتماعی و مخالف تفکیک جنسیتی مشاغل. بنابراین با عنوان هنجارپذیری اجتماعی نام‌گذاری شده است که مقدار ویژه آن (۱/۶۵۷) و واریانس آن در تبیین متغیرها (۶/۶۲۸) است. همچنین متغیر رعایت هنجارهای کلاسی با بار عاملی (۰/۶۹) بیشترین و متغیر مخالف تفکیک جنسیتی مشاغل با بار عاملی (۰/۵۰) کمترین بار را روی این عامل داشتند.

عامل چهارم-نقش‌آفرینی فعالانه: متغیرهایی که در این عامل قرار گرفتند عبارت‌اند از فعالیت بیشتر در بخش‌های غیردرسی نسبت به فعالیت‌های درسی، کمک فعالانه به عوامل مدرسه و توانایی دفاع فعالانه از حقوق خود. بنابراین با عنوان نقش‌آفرینی فعالانه نام‌گذاری شده است که مقدار ویژه آن (۱/۵۰۰) و واریانس آن در تبیین متغیرها (۶/۰۰۰) است. همچنین متغیر فعالیت درسی فعال‌تر با بار عاملی (۰/۷۲) بیشترین و متغیر دفاع فعالانه از حقوق خود با بار عاملی (۰/۴۷) کمترین بار را بر روی این عامل داشتند.

عامل پنجم-توانایی نقد و نقادی: متغیرهایی که در این عامل قرار گرفتند عبارت‌اند از توانایی نقد معلم، نقد سیستم آموزشی متمرکز و الگوپذیری از فضای مجازی. بنابراین با عنوان منتقد (نقادی) نام‌گذاری شده است که مقدار ویژه آن (۱/۴۱۶) و واریانس آن در تبیین متغیرها (۵/۶۷۱) است. همچنین متغیر نقد سیستم آموزشی متمرکز با بار عاملی (۰/۷۳) بیشترین و متغیر الگوپذیری از فضای مجازی با بار عاملی (۰/۶۳) کمترین بار را روی این عامل داشتند.

عامل ششم-آگاهی تربیتی مدرسه: متغیرهایی که در این عامل قرار گرفتند عبارت‌اند از پیروی آگاهانه دانش‌آموزان از الگوهای تربیتی رسمی و کمک دانش‌آموزان به عوامل آموزشی و ارائه راهکار؛ بنابراین با عنوان آگاهی تربیتی راهبردی نام‌گذاری شده است که مقدار ویژه آن (۱/۲۲۶) و واریانس آن در تبیین متغیرها (۴/۹۰۴) است.

با شناسایی عامل‌های مکنون و بازنگری مدل مفهومی استخراج‌شده از مطالعات اکتشافی، مبانی نظری و مطالعات پژوهشی مطرح‌شده در این جستار الگوی زیر مدل-سازی می‌شود.

نمودار ۴: مدل تجربی تربیت شهروندی

بر طبق نمودار بالا تربیت شهروندی-دانش‌آموز برخوردار از مؤلفه‌های اعتماد و مسئولیت‌پذیری، تعهد دینی و سازمانی، هنجارپذیری اجتماعی، نقش‌آفرینی اجتماعی، منتقد و آگاهی راهبردی تربیتی است و این مؤلفه‌ها باهم دیگر سوژه تربیت شهروندی-دانش‌آموز را شکل می‌دهند.

بحث و نتیجه‌گیری

شناخت محورهای تربیت شهروندی در بین نوجوانان و دانش‌آموزان که در مرحله شکل‌گیری شخصیت و ابعاد هویتی هستند می‌تواند نهادهای تصمیم‌ساز و رسمی را در جامعه به سمت خاصی هدایت کند. از طرفی دانش‌آموزان با توجه به اقتضای سن و به‌خصوص در این دوره زمانی (اواخر دهه ۹۰ خورشیدی) که دنبال راه‌های متضاد، خاص و جدیدی برای الگویابی و فرهنگ‌پذیری هستند که با شیوه‌های غالب متمایز است. گاهی در تقابل با الگوهای رسمی و رعایت کردن سلیقه‌ای هنجارها و قوانین مختلف پذیرفته‌شده و مؤلفه‌های شهروندی به‌طور خاص باعث می‌شود که بعضی از مؤلفه‌های شهروندی را بیشتر رعایت کنند و حتی بعضی از آن‌ها را کمتر رعایت کرده یا به‌طور کلی نادیده بگیرند. در چنین شرایطی احساس مسئولیت و تقویت حس اعتماد

در بین آن‌ها شرایط و لوازمات خاص خود را می‌طلبند که تأمین و وجود آن در هر اجتماع، سازمان و نهادی می‌تواند موفقیت و کارا بودن آن را تقویت بخشد. نتایج پژوهش حاضر نیز عامل اعتماد و مسئولیت‌پذیری را با مقدار ویژه (۰/۱۲/۶) و واریانس (۰/۴۹/۲۴) به‌عنوان عامل اول از عامل‌های شهروندی مطلوب که بیشترین اهمیت را در تبیین متغیرها دارد تأیید می‌کند. متغیرهای این عامل نیز در بین دانش‌آموزان بیشتر نمود را دارد. این نشان می‌دهد که دانش‌آموزان در این سنین که هنوز وارد زندگی مستقل نشده و تصمیم‌گیرنده نیستند، اما نسبت به فضای اطراف خود بی‌تفاوت نیستند و مادامی که در فضا و محیطی قرار گیرند و تشخیص دهند که برای کمک به آن‌ها آماده شده است، به آن اعتماد کرده و نسبت به آن احساس وظیفه و مسئولیت می‌کنند. نتایج این پژوهش با پژوهش‌های رزاقی و همکاران (۱۳۹۷) و غیاثوند (۱۳۹۳) و امینی و همکاران (۱۳۸۸) هم‌خوانی دارد.

عامل تعهد دینی و سازمانی با مقدار ویژه (۰/۷۲/۲) و واریانس (۰/۲۹/۸) در اولویت دوم اهمیت قرار گرفت. بر مبنای یافته‌های این مطالعه و همچنین تحلیل‌های اسنادی تحقیقات گذشته نگارنده (کمالپور خوب و همکاران، ۱۳۹۹)، پابندی و وابستگی‌های دینی از محورهای مورد توجه دانش‌آموزان است. هر چند برخلاف محورهای اسناد رسمی تربیت که دینی کردن و دینی بودن دانش‌آموزان را محور اصلی معرفی می‌کند، در این پژوهش واقعی و میدانی در درجه دوم اهمیت قرار می‌گیرد. با وجود این به نظر می‌رسد که دانش‌آموزان تحت تأثیر گفتمان حاکم بر جامعه از سوی نظام رسمی و سنت‌های غیررسمی و موفقیت‌های احتمالی که ممکن است در زندگی اجتماعی، شغلی و سطح زندگی در آینده کسب کنند، خود را در نمای سوژه دینی قرار دهند. همچنین به دلیل فعالیت‌های بخش پرورشی مدارس که می‌توان گفت نسبت به سایر بخش‌های مدرسه از فعالیت و امکانات بهتری برخوردار هستند، در توجه و گرایش دانش‌آموزان به بخش‌های دینی و تشکلات مبلغ آن در مدرسه مانند بسیج دانش‌آموزی اثرگذار باشد. نتایج پژوهش حاضر با مطالعات کیشانی فراهانی (۱۳۹۲)، زارع (۱۳۸۹) و تن (۲۰۰۷) هم‌خوانی دارد.

عامل هنجارپذیری اجتماعی با مقدار ویژه (۰/۵۷/۱) و واریانس (۰/۲۸/۶) در جایگاه سوم اهمیت قرار گرفت. بر مبنای یافته‌های پژوهش دانش‌آموزان افرادی قانون‌پذیر هم

در محیط مدرسه و هم در فضای کلاس می‌باشند. همچنین در محیط اجتماعی به آداب و رسوم سنتی مانند احترام به بزرگ‌ترها پایبند هستند. این مسئله نشان می‌دهد که علی‌رغم سیطره تفکر مدرنیستی و دسترسی به تنوع‌های فرهنگی در کوتاه‌ترین زمان ممکن از طریق راحت‌ترین ابزار همانند تلفن‌های هوشمند و دسترسی به انواع شبکه‌های اجتماعی مجازی، دانش‌آموزان همچنان هنجارهای اجتماعی جامعه محل سکونت خود را رعایت می‌کنند و به آداب و رسوم به‌عنوان یک پدیده‌ی اجتماعی ضروری نگاه می‌کنند. این قانون‌پذیری و احترام به سنت‌های اجتماعی می‌تواند به دلیل نفوذ تأثیر خانواده و نگرش‌های سنتی و باورهای ارزشی در حفظ جایگاه بزرگ‌ترها و قانون‌پذیری به‌عنوان شرط لازم برای موفقیت در جامعه باشد. نتایج این پژوهش با مطالعات رزاقی (۱۳۹۷) و لی (۱۹۹۹) هم‌خوانی دارد.

عامل نقش‌آفرینی فعالانه اجتماعی با مقدار ویژه (۱/۵۰۰) و واریانس (۶/۰۰۰) در جایگاه چهارم اهمیت قرار گرفت. بر مبنای یافته‌های پژوهش دانش‌آموزان علاقه‌مند به فعالیت‌های متنوع فرا درسی و آگاه به حقوق خود در شرایط مختلف می‌باشند؛ و این توانایی را دارند که در شرایط مختلف هم می‌توانند به دیگران کمک کنند، هم از حقوق خود دفاع کنند. این موضوع نشان می‌دهد که در این برهه زمانی و با توجه به حجم آگاهی‌های مختلف دانش‌آموزان قدرت نقش‌آفرینی بیشتری داشته و آمادگی نقش‌پذیری شهروندی بیشتری پیدا کردند. یافته‌های پژوهش با مطالعات امینی و همکاران (۱۳۸۸)، هاسکینز و ماشیرینی (۲۰۰۹)، مطالعه تطبیقی سازمان صلاحیت و برنامه‌ریزی انگلستان (۲۰۰۶) و قلتاش و همکاران (۱۳۹۲) هم‌خوانی دارد.

عامل منتقد بودن با مقدار ویژه (۱/۴۱۶) و واریانس (۵/۶۷۱) در جایگاه پنجم اهمیت قرار گرفت. بر مبنای یافته‌های پژوهش و همان‌گونه که در تشریح عامل پنجم آمد، تنوع و سرعت کسب آگاهی همه‌جانبه برای نسل جوان به آن‌ها این فرصت و توانایی را داده که بتوانند خود و موقعیت اجتماعی‌شان را ارزیابی و نقد کنند. تا جایی که در همین عامل نقد معلم و نقد سیستم متمرکز آموزشی با بار عاملی بیش از ۶۰ درصد نشان از پویایی و فعالانه عمل کردن دانش‌آموزان در محیط اجتماعی دارد. یافته‌های این پژوهش با مطالعات دالتون (۲۰۰۹) و لی (۱۹۹۹) هم‌خوانی دارد.

عامل آگاهی تربیتی راهبردی با مقدار ویژه (۱/۲۲۶) و واریانس (۴/۹۰۴) در جایگاه آخر اهمیت قرار گرفت. بر مبنای این عامل دانش‌آموزان متناسب با منفعت و توانایی خود وارد فعالیت‌های اجتماعی می‌شوند و وقتی که نسبت به خود و شرایط آگاه باشند، پیروی یا مخالفت با برنامه‌ای هم آگاهانه خواهد بود و حتی توانایی ارائه راهکار را خواهند داشت. این توانایی می‌تواند نتیجه‌ی فراهم بودن نسبی شرایط برای بروز خلاقیت و پذیرش راهکارهای آن‌ها باشد. همین عامل باعث می‌شود به دنبال فراگیری هدفمند الگوهای تربیتی باشند. نتایج یافته‌های این پژوهش با مطالعات پالوما (۲۰۱۰)، رزاقی و همکاران (۱۳۹۷) هم‌خوانی دارد.

بر مبنای این نتایج و با توجه به وجود بنیان‌های گوناگون مؤلفه‌های شهروندی در بین دانش‌آموزان چند پیشنهاد برای هدایت و استفاده از این توانایی‌ها ضروری به نظر می‌رسد: نخست فراهم کردن شرایطی برای نشان دادن مهارت‌های مختلف دانش‌آموزان در زمان مناسب و در حوزه‌های متناسب. دوم: تشکیل کارگروه‌های تخصصی مختلف و توانمند برای شناسایی مهارت‌های مختلف دانش‌آموزان که با جداسازی دانش‌آموزان متفاوت است. سوم: تقویت باور عملی (نه فقط در شعار و بخش‌نامه) به اهمیت برنامه‌های متنوع فوق‌برنامه‌ها و تشکیل انجمن‌های داوطلبانه در مدارس با مشارکت خود دانش‌آموزان در حوزه آموزش عملی مسئولیت‌های شهروندی. در نهایت برگزاری دوره‌های مختلف آموزش مهارت‌های شهروندی برای مربیان و معلمان از طریق دوره‌های ضمن خدمت آنلاین و کلاس‌های حضوری جهت تبادل نظر آن‌ها باهم می‌تواند حداقل‌های شهروندی را در بین دانش‌آموزان تقویت کند.

منابع

- امینی، محمد، صدیق‌رافعی، فریبرز، قدمی، ملوک (۱۳۸۸). بررسی اثربخشی برنامه درسی تربیت سیاسی مقطع متوسطه از دیدگاه معلمان و دانش‌آموزان شهر کاشان. ماهنامه دانشگاه شاهد، ۱۶(۳۶)، ۵۱-۵۲.
- تیلی، چالز (۱۳۹۴). دموکراسی: جامعه‌شناسی تاریخی تحولات دموکراتیک. مترجم (یعقوب، احمدی)، تهران: نشر آگاه.

- پورطهماسبی، سیاوش، آذر، تاجور (۱۳۹۰). حقوق و تربیت شهروندی در نهج-البلاغه. پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۲(۲).
- حبیب‌پور، کرم، صفری، رضا (۱۳۹۵). راهنمای جامع SPSS در تحقیقات پیمایشی. تهران: نشر لویه.
- راش، مایکل (۱۳۹۱). جامعه و سیاست: مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی سیاسی. مترجم (منوچهر، صبوری)، تهران: انتشارات سمت.
- رزاقی، مریم، مطهری‌نژاد حسین، لسانی، مهدی (۱۳۹۷). نقش اثربخشی مدرسه در توسعه شایستگی‌های دانش‌آموزان از دیدگاه معلمان. جامعه‌شناسی نهادهای اجتماعی. ۵(۱۱)، ۲۵۳-۲۷۹.
- زارع، حمید (۱۳۸۹). رفتارهای شهروندی در جامعه دینی. فلسفه دین. ۷(۷)، ۱۱۹-۱۴۲.
- سبحانی‌نژاد، مهدی، کاظم، منافی (۱۳۹۰). جامعه‌شناسی آموزش و پرورش. تهران: انتشارات یسطرون.
- شارع‌پور، محمود (۱۳۹۰). جامعه‌شناسی آموزش و پرورش. تهران: انتشارات سمت.
- غیاثوند، احمد (۱۳۹۳). آموزش شهروندی در مدارس شهر تهران، آثار و پیامدها. فصلنامه برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی، ۸(۲۳)، ۲۰۸-۲۳۹.
- فالکس، کیث (۱۳۹۷). شهروندی. مترجم (محمدتقی، دلفروز)، تهران: نشر کویر.
- قراملکی، احد فرامرز (۱۳۹۶). اخلاق حرفه‌ای در مدرسه، تهران: نشر مهدوی، چاپ اول.
- کمالپورخوب، ناصر، هاشمی، سیدضیا، نجاتی حسینی، سیدمحمود (۱۳۹۹). تبیین جامعه‌شناختی مواضع سیاسی تربیت دانش‌آموز به‌مثابه شهروند مطلوب در اسناد رسمی جمهوری اسلامی ایران، مجله نوآوری‌های آموزشی، شماره ۷۳، بهار ۹۹.
- کیشانی‌فراهانی، عزت‌الله، فرمهبینی‌فراهانی، محسن (۱۳۹۲). مؤلفه‌های اساسی تربیت شهروندی اسلامی/ایرانی. فصلنامه مطالعات ملی، ۱۴(۴)، ۵۱-۷۴.
- گیدنز، آنتونی (۱۳۸۷). جهان رها شده. مترجم (علی اصغر، سعیدی و یوسف، حاجی عبدالوهاب)، تهران: نشر علم و ادب.

- محمدی، حسین، مزیدی، محمد، بهشتی، سعید (۱۳۹۶). *تحلیل مفهومی مراحل و ابعاد تربیت شهروندی، فصلنامه علمی پژوهشی رهیافتی نو در مدیریت آموزشی*، ۸(۴)، ۸۳-۱۰۶.
- منصورفر، کریم (۱۳۹۳). *روش‌های پیشرفته آماری همراه با برنامه‌های کامپیوتری*. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- نش، کیت (۱۳۹۴). *جامعه سیاسی معاصر*. مترجم (محمدتقی دلفروز)، تهران: انتشارات کویر.
- هریسون، کوین، بوید، تونی (۱۳۹۵). *فهم‌اندیشه‌ها و جنبش‌های سیاسی: مبانی علم سیاست*. مترجم (عباسعلی رهبر)، تهران: انتشارات جامعه شناسان.
- هیوود، اندرو (۱۳۹۶). *سیاست*. مترجم (عبدالرحمان، عالم)، تهران: نشر نی.
- Dalton, Russel (2006) *citizenship norms and political participation in America: the good news in the bad news is wrong*, center for the study of democracy, university of California.
- Faulks, Keith (2000). *citizenship*. New York: published by routledge.
- Habermas, J. (1992). *citizenship and national identity: some reflection on the future of the Europe*. pra xis international, VOL.12:1-19.
- Hoskins, B et al. (2006). *measuring active citizenship, institute for the protection and security of the citizen*. crell research paper 4, eur 22530.En.
- Kallio, k.p, mills, s.skelton. (2016). *Politics, citizenship and rights, geographies of children and young people*. springer.
- lee.w.o (1999). *Qualities of citizenship for the new century: perception of Asian educational leaders*. paper presented at the fifth unesco world international conference on reforming leading curriculum.
- Tan, (2007), *islam and citizenship education in Singapore: challenges and implications*. education, citizenship a social justice. vol2, no, 1, pp23-39. DR Aft.
- Turner, bryan (1999). *Citizenship (critical concepts)*. new York routledge.